

вання // под ред. К. А. Абульхановой, А. В. Брушлинского, М. И. Володиной. – М. : ИП РАН, 1998. – С. 31.

2. Арсеньев А. С. Глобальный кризис и личность / А. С. Арсеньев // Мир психологии. – М. : Фолиум, 1994. – 154 с.

3. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. – М. : Междунар. гуманит. фонд «Знание», 1996. – 308 с.

4. Миронова Т. Л. Самосознание профессионала / Т. Л. Миронова. – Улан-Уде. 1999. – 256 с.

5. Самоукина Н. В. Психология профессиональной деятельности / Наталья Викторовна Самоукина. – Санкт-Петербург : Питер, 2004. – 224 с.

УДК 159.94

Ушакова І.М., к. психол. н., доцент, доцент кафедри загальної психології НУЦЗУ;

Кубанов М.Ю., магістрант кафедри загальної психології НУЦЗУ

ОСОБЛИВОСТІ САМООЦІНКИ ТА РІВНЯ ДОМАГАНЬ У КУРСАНТІВ ТА СТУДЕНТІВ НУЦЗУ З РІЗНОЮ УСПІШНІСТЮ УЧБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Розглянуто особливості показників самооцінки і рівня домагань у курсантів та студентів НУЦЗУ з різною успішністю учбової діяльності.

Ключові слова: самооцінка, рівень домагань, самосвідомість, учбова діяльність, успішність діяльності, професіоналізм, адаптація.

Рассмотрено особенности показателей самооценки и уровня притязаний у курсантов и студентов НУЦЗУ с разной успешностью учебной деятельности.

Ключевые слова: самооценка, уровень притязаний, самосознание, учебная деятельность, успешность деятельности, профессионализм, адаптация.

Постановка проблеми. Самооцінка і рівень домагань кожної людини у певній мірі формують її самосвідомість та впливають на індивідуалізацію професійного вдосконалення і майже усі види діяльності особистості, у тому числі й учбову.

Головна потреба у більш детальному вивченні цих понять полягає в тому, що їх взаємозв'язки з іншими психологічними характеристиками все ще являються мало дослідженими та потребують більш широкого спектру емпіричних даних.

Із вчених, що займались вивченням самооцінки та рівня домагань вагомий внесок зробили: Л.В. Бороздіна, Д.М. Венгер, Р.Р. Валлахер, Н.О. Гульянова, І.С. Кон, І.А. Кудрявцев, С.Л. Рубінштейн, О.Т. Соколова, В.В. Столін, О.Г. Спіркін, П.Р. Чамата, І.І. Чеснокова та багато інших. В працях цих вчених показаний значний вплив самооцін-

ки і рівня домагань на успішність учбової діяльності, але ці праці в основному стосуються шкільних років, а тих робіт які були б присвячені студентському віку нажаль дуже мало. Тим більше ми ще незнайомі з такими дослідженнями у вищих навчальних закладів системи МНС. Саме ці обставини й обумовлюють вибір нами даної теми.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Варто відмітити що серед дослідників досі не прийнято єдиного формулювання щодо пояснення термінів самооцінка та рівень домагань тому у представленій роботі ми використовували лише найбільш поширені.

Важливим чинником регуляції діяльності, в тому числі й навчальній, є таке особистісне утворення, як самооцінка. По-перше, самооцінкою називають компонентом самосвідомості, який включає поряд зі знаннями про себе оцінку людиною самої себе, своїх здібностей, моральних якостей та вчинків [6]. За іншим джерелом, самооцінка – судження людини про міру наявності в неї тих чи інших якостей, властивостей у співвідношенні їх з певним еталоном, зразком. Самооцінка - вияв оцінного ставлення людини до себе. Самооцінка є результатом передусім розумових операцій - аналізу, порівняння, синтезу [1]. Отже, самооцінка - це оцінка особистістю самої себе, своїх можливостей, якостей та місця серед інших людей. Належачи до ядра особистості, самооцінка є важливим регулятором її поведінки (Т.К. Андрущенко, Л.В. Бороздіна, Л.І. Божович, А.І. Ліпкіна та інші). Від самооцінки залежать взаємовідносини людини з оточуючими, її критичність, вимогливість до себе, ставлення до успіхів і невдач. Самооцінка впливає на ефективність діяльності людини і дальший розвиток її особистості [1; 2; 5].

Рівень домагань – це різниця між рівнем труднощі вибраних суб'єктом цілей, що формуються в результаті минулого досвіду, оцінки своїх здібностей і можливостей, і результатом дії, направленої на досягнення даної мети (К. Левін, Т. Дембо, О.О. Залученова, А.В. Захарова, Б.В. Зейгарнік, В.С. Мерлін, О.А. Серебрякова тощо). Рівень домагань характеризується мотивацією досягнення і є показником самооцінки, рівня «Я» [3; 4].

Більшість відомих науковців (Д. Мак-Клелланд, Р. Аткинсон, Ф. Хоппе, Л.В. Бороздіна, Л.І. Божович, А.І. Ліпкіна, С.Л. Рубінштейн та інші) у своїх працях відмічають взаємозв'язок між самооцінкою, рівнем домагань і діяльністю (професійною, учбовою або особистою). Вважається, що успішність в діяльності підвищує рівень самооцінки людини і, як наслідок, її домагання, а неуспішність, відповідно, занижує їх. Причому найбільше на зростання самооцінки впливають успішно виконані завдання високої складності, а на її зменшення неуспіх у завданнях які особистістю суб'єктивно вважає середньо складними.

Справедливим є і зворотнє твердження про вплив самооцінки на успішність діяльності особистості. Успішність діяльності (у тому числі і

учбової) значною мірою залежить від високого показника самооцінки та рівня домагань, що підтверджується в наукових працях багатьох провідних вчених (Б.Г. Ананьєв, В.М. Блейхер, В.С. Мерлін, В.М. М'ясищев тощо). Всі вони підкреслюють прямий кореляційний зв'язок між високою самооцінкою і рівнем домагань, та успішністю в провідному виді діяльності, і навпаки низькі показники самооцінки і рівня домагань майже завжди свідчать про низький показник успішності та самореалізації суб'єкта діяльності.

Аналіз сучасної літератури показує, що поряд з великою кількістю робіт, які присвячені вивченню особистісних особливостей студентів, лише небагато з них приділяють серйозну увагу особливостям такого істотного компонента особистості студента, як відношення до себе та його проявлення у вигляді самооцінки та рівня домагань. Нерідко дослідження самооцінки студентів мають за мету установлення та аналіз зв'язку її особливостей з різноманітними особистісними характеристиками. При вивченні студентів часто стверджується зв'язок самооцінки з рисою - тривожність, коли висока загальна самооцінка і самоповага порівнюється з невисокою тривожністю, а невисока самооцінка - з підвищеною тривожністю [2; 3]. Великий інтерес викликають дослідження, які вивчають залежність самооцінки від особливостей діяльності та поведінки студентів. В їхньому числі роботи, які установлюють зв'язок самооцінки, її висоти або інші особливості як із результативністю діяльності студентів у вигляді успішності, так і з більш частковими сторонами поведінки та окремими її видами [5].

У добре встигаючих студентів Я - концепція включає їх сприйняття себе нонконформістами, тенденцію до визначення авторитетів; клінічні виявлення - тривожність, фрустрація та почуття провини - сторонні їхній Я - концепції і зв'язуються ними з низькою успішністю, прогулами; іспити сприймаються цими студентами в контексті змагання та честолюбства; в їх уявленнях вони самі не надто далекі від образу ідеального студента; вони займаються самотійно, розглядаючи це як засіб для вдалої кар'єри та шлюбу.

У студентів із середньою успішністю Я - концепція включає їхню залученість в самотійні заняття та активність, не пов'язану з досягненнями; вони також, як і встигаючі студенти, вважають себе нонконформістами. Однак для них існує зв'язок поміж іспитами та відчуттями тривожності, фрустрованості та провини, а також їх уявленнями про авторитети, реакціями на пропуск лекцій. У відмінності від першої групи ці студенти розглядають дім, любов, секс та шлюб які не притаманні їх Я, в той час як клінічні поняття занепокоєння, фрустрації та провини складають частину їхнього Я.

Я - концепція студентів з низькою успішністю подібна з концепцією попередньої групи, проте вони не сприймають себе нонконформіс-

тами, відвідування вечірок зовсім не пов'язане з їх Я - концепцією, іспити та авторитети забарвлені для них тривожністю, фрустрацією та почуттям провини, останні елементи пов'язані також з пропуском лекцій та утворюють суттєву частину Я - концепції. Як бачимо, Я - концепція погано встигаючих студентів у порівнянні з Я - концепцією добре встигаючих є вельми однобічною, яка включає позаучбову активність, та навчальні процедури, які входять до Я - концепції цієї групи студентів, забарвлені негативними емоціями [3].

Цікавою є думка О.А. Залучонової, що висока, а інколи завищена самооцінка вольових якостей та наслідків діяльності позитивно пов'язана зі стійким високим статусом студента у групі, особливо у тому випадку, коли студент активно займається суспільною роботою. В її роботі показано взаємозв'язок самооцінки та особливостей взаємодії студентів з оточуючими. За думкою цієї авторки в процесі оцінювання суб'єктом самого себе відбувається зіставлення наявних властивостей власної особистості з бажаним образом [3]. Розходження або збіг поміж бажаним образом Я та фактичними властивостями породжують або незадоволеність, тривожність, дискомфорт, або спокій, упевненість в собі тощо. Оцінка власних достоїнств та недоліків, зважування своїх досягнень та можливостей є суттєвим аспектом самооцінки, який впливає на те, які цілі в процесі своєї діяльності ставить людина. Проте в остаточному рахунку мета визначається не стільки особливостями самооцінки людини, скільки мотивами особистості, умовами діяльності, її характером, спеціальними нормами та стандартами [2].

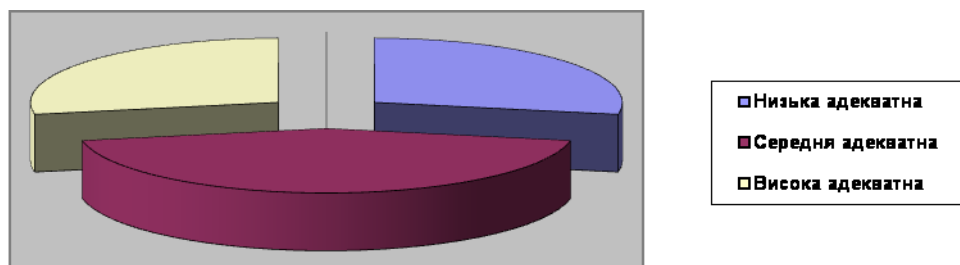
Отже, виявляючись наслідком минулого досвіду особистості, самооцінка та рівень домагань включають в себе задані зовні і опановані особистістю, а також сконструйовані нею самостійно способи оцінки себе як об'єкта. В них традиційно виділяються когнітивні аспекти, пов'язані з механізмами „вимірювання“, оцінювання, порівняння виразності тих чи інших якостей, диференційованості уявлень про ті чи інші якості, які людина виділяє в процесі оцінювання себе і можливостей досягнення поставлених цілей.

Метою даної статті є теоретичний та емпіричний аналіз проблеми особливостей самооцінки та рівня домагань у студентів та курсантів з різною успішністю учбової діяльності.

Виклад основного матеріалу. Дане дослідження проводилося на базі Національного університету цивільного захисту України. З метою вивчення показників самооцінки і рівня домагань досліджуваних нами були використані «Методика дослідження самооцінки особистості» (С.А. Будассі) та «Стандартизований опитувальник В.К. Гербачевського» Для визначення успішності учбової діяльності ми взяли результати останньої (зимової) сесії. Було визначено середню оцінку за результатами сесії (3,9 бала). Відповідно, курсанти та студенти, середній бал яких

вище за середній, увійшли до першої групи ("успішні"), а ті, результати за сесією у яких нижче названого балу – до другої групи ("менш успішні").

Перш за все, проаналізуємо загальні показники самооцінки наших досліджуваних (рис.1).

Рис. 1. Показники самооцінки курсантів та студентів НУЦЗУ (%)

Як свідчать ці дані, самооцінка наших досліджуваних є адекватною і доволі високою (72 % мають середню та високу самооцінку). Це свідчить про те, що курсанти та студенти НУЦЗУ, в основному, впевнені в своїх силах, знають про свої переваги та недоліки і уміють їх використовувати та нівелювати у відповідності до умов ситуації. Відмітимо, що у всіх наших досліджуваних адекватна самооцінка, що має позитивно відобразитись на їх діяльності в процесі навчання.

Крім того, відмітимо, що існує і певна різниця в самооцінці курсантів і студентів (у курсантів вона трохи нижче), що може бути обумовлено гендерними особливостями (курсанти – хлопці, студенти, в основному, - дівчата) а також умовами їх навчання. Але такий аналіз не входить до завдань нашої роботи, тому зупинятись на ньому детально ми не будемо.

Перейдемо до аналізу особливостей самооцінки в залежності від успішності учбової діяльності (табл. 1).

Таблиця 1

Особливості самооцінки досліджуваних в залежності від успішності учбової діяльності (%)

Рівні	1 група	2 група	ϕ	p
Низька	16,0	52,0	2,02	0,05
Середня	36,5	41,0	0,21	-
Висока	47,5	7,0	1,64	0,05

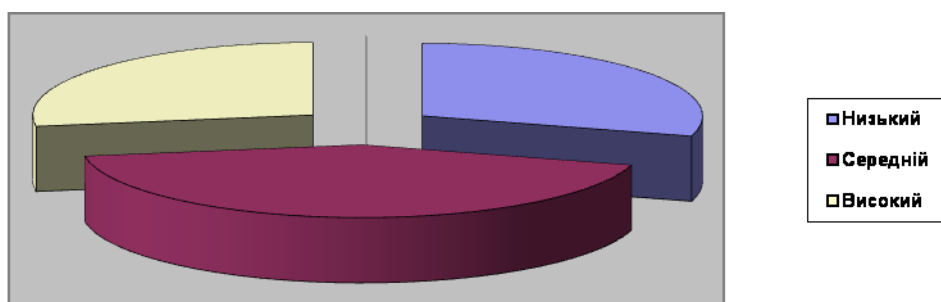
Як видно з таблиці, у першій групі значно переважають показники високої самооцінки (47,5 %). При цьому у другій групі високу самооцінку мають лише 7 % досліджуваних. Ці розбіжності є значущими на рівні $p=0,05$.

Зворотні результати отримано по низькій самооцінці: у групі "успішних" досліджуваних її мають лише 16 %, а у групі "менш успішних"

в учбовій діяльності студентів та курсантів таких виявилось 52 % (відмінності є значущими на рівні $p=0,05$).

Такі дані означають, що показники самооцінки суттєво пов'язані з ефективністю (успішністю) учбової діяльності студентів та курсантів, які приймали участь у дослідженні. Більш успішні в учбовій діяльності курсанти та студенти мають вищий рівень самооцінки порівняно з тими досліджуваними, які мають нижчі показники учбової успішності. Єдине, що ми не змогли з'ясувати в цьому дослідженні – це що в цій зв'язці виступає незалежною змінною – успішність у навчанні чи рівень самооцінки. Адже в літературі відмічаються обидві можливості: як вплив самооцінки на ефективність будь-якої діяльності, так і відображення у самооцінці успіхів у діяльності.

Після визначення загальних положень навчальної успішності в досліджуваних групах та їхній взаємозв'язок з рівнями самооцінки нами за допомогою методики В.К. Гербачевського були виявлені основні показники рівня домагань у курсантів та студентів, які наведено на рис. 2.

Рис.2. Показники рівня домагань курсантів та студентів НУЦЗУ (%)

Як свідчать ці дані, рівень домагань наших досліджуваних також є доволі високим, якщо враховувати, що 43 % з них має середній рівень, а 27,5 % - високий рівень. Але при цьому майже 30 % курсантів та студентів НУЦЗУ, які приймали участь у дослідженні, мають низькі показники рівня домагань, що свідчить про їх слабку мотивацію досягнення і відсутність прагнення до перевершення. Як відмічається в літературі, саме з низькими показниками рівня домагань можна пов'язати неуспішність особистості в діяльності. Спробуємо це з'ясувати в нашому дослідженні. Але спершу зазначимо, що було виявлено і певні відмінності у показниках рівня домагань курсантів та студентів. Так, серед студентів 25 % мають низький рівень, 46 % - середній, а 29 % - високий рівень домагань. У курсантів показники трохи нижче: 32 % з них має низький рівень домагань, 40 % - середній і 28 % - високий. Таким чином, якщо порівнювати результати студентів та курсантів, можна відмітити, що у курсантів дещо нижчий рівень домагань порівняно зі студентами, але ця різниця не є значною.

Важливим у рамках нашого дослідження є визначення особливостей рівня домагань у досліджуваних з різною успішністю учбової діяльності (табл. 2).

Таблиця 2

Особливості рівня домагань досліджуваних в залежності від успішності учбової діяльності (%)

Рівні	1 група	2 група	ϕ	p
Низький	10,0	53,0	2,43	0,05
Середній	37,5	39,0	0,11	-
Високий	52,5	8,0	2,54	0,05

Як видно з таблиці, результати розподілилися обернено пропорційно: якщо серед "успішних" студентів та курсантів більшість (52,5 %) мають високий рівень домагань, то серед тих досліджуваних, які мають невисоку успішність у навчанні, більшість (53 %) має низький рівень домагань. Значущість розбіжностей цих показників існує на рівні $p=0,05$ і свідчить про прямий зв'язок між успішністю учбової діяльності та рівнем домагань особистості.

Що ж стосується особливостей впливу рівня домагань на успішність курсантів та студентів ми можемо зробити висновок про наявність суттєвого взаємозв'язку між ними. Нами було встановлено значиме привалювання не успішних студентів та курсантів з низьким рівнем домагань над успішними. І навпаки, ті досліджувані які продемонстрували високий рівень домагань, а також були успішними в навчанні, значно перевищували у кількісному та відсотковому показниках не успішних курсантів та студентів з високим рівнем домагань.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, провівши теоретичний та емпіричний аналіз понять «самооцінка» і «рівень домагань» та їх вплив на успішність або неуспішність в діяльності особистості ми прийшли до висновку про наявність такого впливу. Це підтверджується по-перше, науковими працями багатьох психологів. Всі вони підкреслюють прямий кореляційний зв'язок між високою самооцінкою і рівнем домагань, та успішністю в провідному виді діяльності, і навпаки, ними доводяться переконливі аргументи в перевагу того, що низькі показники самооцінки і рівня домагань майже завжди свідчать про низький показник успішності суб'єкта діяльності.

По-друге, результати проведеного нами емпіричного дослідження з курсантами та студентами НУЦЗУ, також продемонстрували, що висока самооцінка та рівень домагань позитивно корелюють з успішністю в учбовій діяльності, а оскільки цей вид діяльності у студентські роки є головним, то можна стверджувати, що висока самооцінка та рівень домагань особистості позитивно впливають на будь-який провідний вид діяльності як в юнацькому, так і в дорослому віці.

Що стосується низьких показників самооцінки та рівня домагань і їх зв'язку з успішністю в навчальній діяльності, то тут нами в обох досліджуваних групах виявлений зворотній результат. Ми встановили, що студенти та курсанти, у яких були виявлені такі показники самооцінки та рівня домагань, виявились також в переважній більшості неуспішними в навчанні, а отже, в провідному виді діяльності.

Таким чином, наше дослідження підтвердило основні теоретичні положення, котрі постулюють важливе значення високої самооцінки та рівня домагань для успішності суб'єкта в провідному виді діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрущенко Т. К. Изучение самооценки в учебной деятельности // Экспериментальные исследования по проблемам психологии : статьи / Т. К. Андрущенко – М. : Наука, 2003. – С. 47–62.
2. Бороздина Л. В. Самооценка и возраст // Категории, принципы и методы психологии. Психологические процессы : тез. науч. сообщ. совет. психологов / Л. В. Бороздина, Е. В. Рудова, Л. В. Соломина. – М. : МГУ, 1983. – С. 68–81.
3. Залученова Е. А. Самооценка в деятельности студентов / Е. А. Залученова // Содержание, формы и методы обучения в высшей школе : обзор информ. – 1992. – Вып. 1 – С. 52–70.
4. Захарова А. В. Уровень притязаний как показатель самооценки // Новые исследования в психологии и возрастной физиологии : сб. науч. трудов. Вып. 1 / А. В. Захарова. – М. : МГУ, 1989. – С. 23–27.
5. Липкина А. И. Критичность и самооценка в учебной деятельности / А. И. Липкина, Л. А. Рыбак. – М. : Просвещение, 1968. – 141 с.
6. Остапенко Г. В. Самооцінка в підлітковому віці / Г. В. Остапенко // Наука і освіта. — 2004. – №3. – С. 130–132.

УДК 159.99

Хворост М.Ю., ст. викладач кафедри прикладної психології НУЦЗУ

МОДЕЛЬ ПРОДУКТИВНОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СТІЙКОСТІ КЕРІВНИКА МНС

У статті розглянуті теоретичні, методологічні та практичні засади проблеми психологічної стійкості керівників МНС України та розроблено її модель

Ключові слова: керівник МНС України, психологічна стійкість, модель продуктивної психологічної стійкості.

В статье рассмотрены теоретические, методологические и практические основы проблемы психологической устойчивости руководителей МЧС Украины и разработана ее модель.